

Tink om 'e tsjerken

Inventarisatie Friese kerken

Samenvatting

Inleiding

Nergens in Europa staan zoveel monumentale kerken bij elkaar als in Fryslân. Religieus, maatschappelijk en cultuurhistorisch zijn ze van grote betekenis. De komende jaren dreigt een groot aantal kerken de oorspronkelijke, religieuze functie te verliezen. Het draagvlak voor het gebruik en de instandhouding neemt steeds verder af. Dat komt onder meer door ontkerkelijking, krimpende financiële reserves en een gebrek aan vrijwilligers en beroepskrachten die zich willen en kunnen inspannen voor het onderhoud en gebruik van kerkgebouwen.

In opdracht van de provincie Fryslân is onderzoek gedaan naar de staat van de Friese kerken. De provincie had dat voornemen al bekend gemaakt in de *Nota Erfgoed 2004*. Het rapport *Tink om 'e tsjerken* is het onderzoeksverslag. Deze samenvatting belicht de hoogtepunten.

Het onderzoek

Het onderzoek naar de staat van de Friese kerken draait om twee vragen:

1. Hoe is de onderhoudstoestand van de Friese kerken, wat is de restauratie-achterstand en hoeveel geld is er de komende jaren nodig om de gebouwen in goede staat te krijgen of te houden?
2. Hoeveel kerken zullen naar schatting de komende jaren hun religieuze functie verliezen, hoe groot is de kans dat het gebouw weer een aangepaste functie kan krijgen binnen de lokale gemeenschap, en welke alternatieve gebruiksmogelijkheden dienen zich aan?

De eerste fase van het onderzoek bestond uit een schriftelijke enquête onder alle eigenaren van kerkgebouwen in Fryslân. Dat leverde een respons van 80 procent op van de 550 kerkgebouwen die nog in kerkelijk gebruik zijn. Onder deze groep is nader onderzoek verricht naar 214 kerkgebouwen waarvan de eigenaar aangaf dat de bouwkundige conditie te wensen overlaat. Daarnaast is in de 183 dorpen met minder waar 3000 inwoners, waar blijkens de enquête mogelijk een of meer kerkgebouwen vrijkomen, onderzoek gedaan naar andere voorzieningen zoals dorpshuizen en naar de bestuurlijke draagkracht.

Deze deelonderzoeken gaven een beeld van onder meer de bouwkundige staat van de Friese kerken, de restauratie-achterstand, de te verwachten kosten voor onderhoud, het geschatte

aantal vrijkomende kerken en het gebruikspotentieel daarvan. De conclusies over deze onderwerpen en hun onderlinge samenhang zijn vervat in het eindrapport *Tink om 'e tsjerken*.

Het onderzoek is uitgevoerd door de Stichting Alde Fryske Tsjerken, in samenwerking met Stichting Monumentenwacht Friesland, Stichting Behoud Kerkelijke Gebouwen Friesland, Stichting Steunpunt Monumentenzorg Friesland en Stichting Doarpswurk. De afdeling Beleids- en Geo-informatie van de provincie Fryslân verleende verregaande technische ondersteuning.

Bouwkundige staat

Het onderzoek laat zien dat de bouwkundige staat van de Friese kerken 'redelijk' is. Dat wil zeggen dat de meeste kerken met groot onderhoud in goede staat te brengen zijn en dat bij een deel van de kerken (deel)restauratie nodig is. De rijksmonumenten staan er bouwkundig gemiddeld iets beter voor dan de niet-rijksmonumenten.

Om alle Friese kerkgebouwen waarin kerkdiensten plaatsvinden, de komende zes jaar in stand te houden, is een totaalbedrag van € 55,4 miljoen nodig. De rijksmonumenten hebben in verhouding het meeste geld nodig, vooral met het oog op grotere restauraties.

Bij de nader onderzochte 214 kerkgebouwen hebben 191 een restauratieachterstand van gemiddeld € 139.384 per kerkgebouw, samen € 26,6 miljoen. De achterstand is het grootst bij de relatief kleine kerken en daarbinnen bij de rijksmonumenten.

Van de kerken met een restauratieachterstand heeft 12 procent (25 kerken) minder dan vijftig leden. Deze 25 kerken zijn voor driekwart rijksmonument en hebben een gezamenlijke restauratieachterstand van € 3,2 miljoen.

Aan de restauratie van rijksmonumenten moet de kerkeigenaar 35 procent bijdragen. In de meeste gevallen hebben kerkeigenaren (veelal kerkelijke gemeenten) grote moeite dat geld bijeen te brengen. Het restaureren van niet-rijksmonumenten is meestal goedkoper, maar daar moeten kerkeigenaren het stellen zonder rijksbijdrage en met vrijwel geen middelen van provincie en lokale overheden. Restauratie van deze kerken is daarom nog problematischer.

Cultuurhistorische waarde

In het onderzoek is gekeken naar de cultuurhistorische waarde van 255 Friese kerken waarbij de bouwkundige staat slecht is of waar het lokale draagvlak voor gebruik en onderhoud problematisch is. Van die 255 kerken heeft bijna eenderde (82 kerken) een hoge cultuurhistorische waarde. Die waarde zit vooral in de architectonische vormgeving van de kerkgebouwen en de plaats die ze in hun directe omgeving innemen.

Bij kerken met een hoge cultuurhistorische waarde is de restauratieachterstand gemiddeld groter dan bij kerken met een lage cultuurhistorische waarde. Dertien kerken die allemaal een grote restauratie behoeven, hebben een gezamenlijke restauratieachterstand van zo'n € 6,5 miljoen. Meer dan de helft daarvan (€ 3,5 miljoen) is nodig voor zes kerken met een hoge cultuurhistorische waarde. Bij de kerken die een grote restauratie nodig hebben is er een probleemgroep van 22 kerken (waarvan 21 rijksmonument) die een restauratie nodig hebben van gemiddeld € 416.000.

Een groep van 35 gemiddeld gewaardeerde kerken heeft een gezamenlijke restauratieachterstand van € 5,6 miljoen. De achterstand bij de laag gewaardeerde kerken is relatief laag.

Kerkelijk draagvlak

Ontkerkelijkheid en fusies tussen kerkelijke gemeenten zijn belangrijke ontwikkelingen in het afnemende draagvlak voor gebruik en onderhoud van kerkgebouwen in Fryslân. Een kwart van de kerkgebouwen die voor hun oorspronkelijke functie gebruikt worden, is in eigendom van een kerkelijke gemeenschap met minder dan honderd leden.

Uit de enquête onder kerkeigenaren blijkt dat de risicogroep van kerken die over tien jaar waarschijnlijk niet meer in gebruik zijn voor de eredienst, bestaat uit tenminste 74 tot 117 kerken. Dit strookt met de verwachting van de Stichting 2008 Jaar van het Religieus Erfgoed dat de komende tien jaar zo'n honderd kerkgebouwen in Friesland hun oorspronkelijke functie zullen verliezen (bron: rapport *Geloof in toekomst. Strategisch Plan voor het Religieus Erfgoed*, 2008).

Veel kerkgemeenschappen in Fryslân zijn vrij somber gestemd over hun toekomst. Dat heeft onder meer te maken met krimpende financiële reserves. De helft van de onderzochte kerken heeft structurele inkomsten uit rente en pacht. Desondanks zegt een op de vijf kerkbesturen (85) die aan de enquête hebben meegewerkt, dat de inkomsten nog maximaal vijf jaar genoeg zijn om het kerkgebouw te onderhouden. Nog eens 134 kerken houden het naar eigen zeggen financieel niet langer dan tien jaar vol. Samen vormen zij bijna de helft van de onderzochte kerken. Een 'probleemgroep' van 25 kerken heeft een zeer geringe toekomstverwachting.

De inschatting van kerkbesturen hoelang hun kerk nog in gebruik zal zijn voor de eredienst, is in dit onderzoek in relatie gebracht met de gegevens over restauratieachterstand. Daaruit blijkt dat meer dan de helft van de restauratieachterstand voorkomt bij kerken die over tien jaar nog in gebruik zullen zijn door een geloofsgemeenschap. Daarnaast is er een groep van tenminste 37 kerken die over tien jaar waarschijnlijk geen religieuze functie meer hebben, met een gezamenlijke restauratieachterstand van ruim € 5,5 miljoen.

Maatschappelijk draagvlak

In de helft van de 168 dorpen met minder dan 3000 inwoners waar Doarpswurk onderzoek heeft gedaan, blijkt de bestuurskracht klein te zijn en de continuïteit daarvan twijfelachtig. De kans dat deze dorpen zelf een herbestemming kunnen vinden en organiseren voor een vrijkomend kerkgebouw, is klein. De vele dorpshuizen in Fryslân maken de kans bovendien kleiner dat deze kerkgebouwen voor gemeenschapsactiviteiten gebruikt kunnen worden. In dorpen waar geen dorpshuis is, is vaak al een andere ruimte die voor gemeenschapsactiviteiten gebruikt wordt.

In 46 dorpen is geen dorpshuis aanwezig. Hier is de kans groter om de kerk multifunctioneel te gebruiken. Zestien dorpen hebben helemaal geen ruimte voor gemeenschappelijke activiteiten. Daar zou de vrijkomende kerk die functie dus kunnen krijgen. In alle zestien gevallen gaat het echter om heel kleine dorpen, waar de kerk ook nog eens een relatief grote restauratieachterstand heeft.

Gebruiksmogelijkheden

Behalve het kerkelijk en maatschappelijk draagvlak hebben ook de praktische gebruiksmogelijkheden van een kerkgebouw invloed op een eventuele herbestemming. Een waardevol interieur en de aanwezigheid van een kerkhof beperken de mogelijkheden daarvoor. Bijna de helft van alle Friese kerken heeft een kerkhof rondom, waarvan meer dan 90 procent nog in gebruik is. Van alle kerken die een belangwekkend interieur hebben, zal 17 procent binnen 5 jaar zijn inkomsten zien opdrogen en 45 procent binnen 10 jaar. Tegelijk is juist bij de kerken met een waardevol interieur en/of een kerkhof het bestuurlijk-organisatorisch potentieel het grootst.

Tenslotte

In het rapport zijn geen aanbevelingen opgenomen; het is een pure inventarisatie van de feitelijke situatie van de kerkgebouwen in Fryslân. De provincie Fryslân ziet het rapport als een belangrijke bouwsteen voor het nog te ontwikkelen Deltaplan Fryske Tsjerken.

In het rapport is een bijlage opgenomen met alle 770 kerkgebouwen in Fryslân die voor kerkelijk gebruik gebouwd zijn. Daarmee is Fryslân de eerste provincie die echt alle kerkgebouwen geïnventariseerd heeft.

Bij het rapport hoort een digitale database met alle informatie die verzameld is in het kader van het onderzoek en twee verzamelingen met foto's van kerkgebouwen, van ds. Theo Hop en van Peter Karstkarel. De deels vertrouwelijk verkregen informatie wordt alleen voor beleidsdoeleinden gebruikt en blijft vertrouwelijk. De resterende openbare informatie komt beschikbaar via de website van de provincie.